

ЖАС ҰРПАҚТЫ ТОЛЕРАНТТЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫНЫҢ ӘРЕКЕТТЕСТІГІ

М.К. Жазыкова

п.ғ.к., доцент,

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Ақтөбе, Қазақстан, email: makash_k@mail.ru

Мақалада автор «толеранттық» ұғымының мәнін талдай отырып, оның ғылыми термин ретіндегі мағынасына түсінік береді. Сондай-ақ толеранттық тәрбиенің отбасында басталатынын атап көрсеткен. Мұнан әрі заманауи отбасының құрылымдық ерекшеліктеріне тоқталған. Бүгінгі жаһандану дәуірінде жас ұрпақты толеранттыққа тәрбиелеуде мектеп пен отбасының әрекеттесе жұмыс істеу қажеттілігі атап айтылады. Жұмыста сонымен қатар толерантты тұлға тәрбиелеуде мектеп пен отбасы әрекеттестігінің тиімділігін дәлелдейтін кейбір әдіс-тәсілдер мен жаттығулар берілген. Қорытындысында мектеп пен ата-ананың тығыз байланыста жұмыс істеуі арқылы толерантты ұрпақ тәрбиелеуге болатыны тұжырымдалған.

Түйін сөздер: *толеранттық, отбасы, отбасы тәрбиесі, жас ұрпақ, отбасы құндылықтары, тренингтер*

Толеранттық – әлемдегі басты проблемалардың бірі, еркін қоғам мен мемлекеттік құрылымның беріктігін көрсететін негізгі іргетас. «Толеранттық» ұғымының дәл анықтамасы 1995 жылы 16 қарашада ЮНЕСКО-ның Бас конференциясының резолюциясында бекітілген «Толеранттық принциптерінің Декларациясында» берілген. Мұнда ол «құрмет, біздің әлемнің мәдениетінің көптүрлілігін, біздің өзіміздің даралығымызды таныту формалары мен тәсілдерін қабылдау және дұрыс түсіну» деп берілген [1; 5]. Ал ғылыми әдебиеттерде «толеранттық» ұғымына мынадай анықтамалар берілген: «Толерантность - это то, что делает возможным достижение мира и согласия и приведет от культуры войны к культуре мира» [2; 17]. «Толерантность - способность человека, сообщества, государства слышать и уважать мнение других, невраждебно встречать отличное от своего мнения» [3; 76]. Ал шетел ғалымдары еңбектерінде «толеранттық» «мақұлдау әрекеті және бір адамға екінші адамның көзқарасын күштеп таңуынан бас тарту ретінде» (Н. Эшфорд) [4], «ойын шарттары» туралы келісімді қабылдау ретінде (Дж. Салливан, Дж. Пьересон, Дж. Маркус) [5] түсіндірілген. Аталған анықтамалардың барлығы бір ойды меңзейді: толеранттық – барлық адамдар мен халықтардың әртүрлі болу құқын бекіту. Қоғам өзінің мемлекеттік институттары арқылы көптүрлі конфессиялар, этникалық, саяси және басқа да әлеуметтік топтар арасында берік үйлесімділікті, әртүрлі әлемдік мәдениеттер, халықтар мен өркениеттер көптүрлілігін құрметтеу мен сыртқы келбеті, ой-пікірі, тілі, сенімі, дәстүрі жағынан ерекшеленетін адамдармен ынтымақтасуға және түсінуге дайын болуды қамтамасыз етуге талпынуы керек. Қазіргі қоғамда толеранттық адамдардың, халықтардың, мемлекеттердің өзара әрекеттесуі мен байланысын қалыптастырудың моделі болып табылады. Жыл сайын 16 қарашада Халықаралық толеранттылық күні аталып өтіледі. Толеранттылықты қалыптастырмай, өркениетті қоғам құру мүмкін емес.

Қазақ халқы ұлы көшпенді мәдениеттің мұрагері ретінде көп ғасырлар бойы сыртқы өзгермелі жағдайларға өзінің бейімделе алатынын дәлелдеп келеді. Сонымен бірге біздің еліміз арқылы өтетін Ұлы жібек жолы Шығыс пен Батыс өркениеттерін өзара байланыстырушы көпір ретінде бұл үдерістің барлық субъектілерін рухани жағынан байытты. Мұндай өзара әрекеттестік біздің ата-бабамызды басқа мәдениеттер мен діндердің өкілдеріне төзімділікпен қарауға үйретті. Сондықтан халқымыз ежелгі дәстүрлерді жалғастырушы ретінде әлемді алуан түрде қабылдаудың көп ғасырлық тәжірибесін басшылыққа алып, бүгінгі күні толеранттықтың тамаша үлгісін көрсетіп отыр. Оның дәлелі: қазақ даласында бірнеше ғасырдан бері әртүрлі ұлт өкілдері, бірнеше әлемдік дін өкілдері тату-тәтті өмір сүреді. Осыған орай Е.Тугжанов төмендегідей пікір білдіреді: «Қазақстандық қоғам толеранттылығының негізінде үш фактор жатыр: Бірінші фактор – халықтың өз мемлекетінің болашағына деген сенімі; екінші фактор – еліміздің өткені; үшінші фактор – мемлекеттің базалық этносының менталдылығы [6; 38].

Жалпы, толеранттық мәселесін зерттеуші ғалымдар оны тәрбие саласына, яғни қарым-қатынас мәдениетіне жатқызады, өйткені толеранттық бір жеке қасиет емес, ол адамзат өкілі ретінде өмір сүруге және жан-жақты дүниеде конструктивті іс-әрекет жасауға деген дайындығы мен

қабілеттілігіне байланысты тұлғаның жиынтық қасиеті. Ал тұлғаның жетілуі тәрбиемен және біліммен тікелей байланысты. Олай болса, бүгінгі жаһандану заманында жас ұрпақ бойына толеранттықты қалыптастыруда мектеп пен отбасының ынтымақтастығы аса қажет.

Қоғамда болып жатқан жаңартулар мен жаңғыртулар бүгінгі таңда неке және отбасы институтының қызметіне де өзіндік өзгерістер әкеліп отыр. Антикалық заманнан бастап барлық кезеңдерде отбасы мәселесі алдыңғы ойлы адамдардың зерттеулеріне негіз болды. Қоғам үнемі өзгеріс үстінде, соған орай отбасы да өзгереді. Оның қазіргі заманғы дамуында бұрын кездеспеген проблемалар пайда болып отыр. Сондай проблемалардың бірі ата-ана мен балалар арасындағы толерантты қатынастың бұзылуы болып табылады. Қазіргі уақытта отбасы өзінің бала туу және оны тәрбиелеумен байланысты дәстүрлі қызметтерімен қатар, тез өзгермелі және қиын жағдайларында толеранттыққа тәрбиелеуші ретіндегі маңызды ролін орындауға міндетті болып отыр. Жас ұрпақты толеранттыққа тәрбиелеуде білім беру мекемелерінің отбасымен бірлескен жұмысты ұйымдастыруы мен жетілдіруі – тәрбие жұмысының тиімділігін арттырудағы маңызды бағыт.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 2-бөлімінің 27-бабында: «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу - ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы» деп отбасының міндеті анық көрсетілген [7]. Қазақ отбасы тәрбиесінің өзекті мәселелері педагог-ғалымдар С.Қалиев, М.Смайылова, М.Оразаев, Е.Ұзақбаева, К.Қожахметова, Р.М.Қоянбаев, Ж.Б.Қоянбаевтардың еңбектерінде жан-жақты сөз болады. Ж.Б.Қоянбаев: «...отбасының өзіне тән ерекше қызметтері деп: халықтың өсуін, адамзат ұрпағын әрі қарай жалғастыруын қажеттік-шаруашылық функциясын, отбасының тәрбиелік функциясын, отбасы мүшелерінің өзара және туған-туысқандармен қарым-қатынас жасау функциясын есептейді» [8; 47]. Осы ретте біз заманауи қазақстандық отбасыларының салт-дәстүр, діни, тілдік-әлеуметтік әртекстілігіне қарамастан, негізінен сезім мен қолдаудан тұратын, махаббатқа негізделген одақ екенін атап айтамыз. Заманауи отбасылық жүйе алдымен жеткілікті түрде ашық болып келеді. Мұндағы басты гуманистік позиция – балаға өзіндік таңдау еркі бар, сыйлауға лайық, жеке тұлға ретінде қарау. Ж.Б.Қоянбаев отбасындағы бала тәрбиесіне игі ықпал етуде мәні бар төмендегі белгілерді атап көрсетеді: «Отбасының этикалық құрамы және құрылымы толық емес отбасы: бірбалалы, көпбалалы отбасы, бірұлттық, көпұлттық отбасы; тіршілік әрекетінің және ортаның жағдайлары: отбасы мүшелерінің білім дәрежесі, еңбектену, кәсіптік құрамы, бюджеті, жалпы материалдық әл-ауқаты, ауылдық және қалалық отбасы; отбасының мәдени потенциалы: күнделікті тұрмыстың жалпы мәдениеті, күн тәртібі, демалыс, оның формалары, кітапхананы, теледидарды, музыка аспаптарын пайдалана білуі, спортпен айналысу, үйелмендік дәстүрлік мерекелер; ішкі отбасылық қатынастар, отбасы микроклиматының сипаттамасы, отбасында көзқарастың бірлігі және айырмашылығы, отбасы мүшелерінің өз міндеттерінің көзқарасы; қоғамға көзқарасы: еңбек және қоғамдық міндеттерге, қоғамдық тәрбие институттарына қатысы; отбасының тәрбиелік потенциалы: отбасылық тәрбие, қолданылатын әдістер, ата-аналарының және мүшелердің педагогикалық мәдени дәрежесі» [8; 48].

Олай болса, отбасымен байланыста жұмыс істейтін әрбір ұстаз өз қызметінде заманауи отбасының төмендегідей құрылымдық ерекшеліктерін ескерулері керек:

1. Заманауи отбасы – бұл үш ұрпақ өкілдері: ата-әже, әке-шеше, немереден тұратын кеңейтілген одақ. Мұндай отбасы алдымен ата-баба салтын сақтап, қарттық шақты басынан кешіп отырған ата-анаға қамқор болу, соларқылы кейінгі ұрпақты қайырымдылыққа, мейірімділікке, төзімділікке тәрбиелеу идеясын басты қағидат ретінде ұстанады. Екінші жағынан әлі толық қаржылай дербестікке қолы жете қоймаған жас отбасы үшін ата-анамен бірге тұру өте тиімді (ерлі-зайыптылардың тұратын үйлерінің болмауы, қаржылық зәрулік, т.б.).

2. Шағын отбасы (әке-шеше және балалар). Мұндай отбасында ата-ана мен баланың қарым-қатынасында ерекше рөлді эмоциялық және рухани жақындық алады. Алайда мұндай отбасында ерлі-зайыптылардың дербестігі алдыңғы орынға шығып, немере тәрбиесіне ата-әжесінің қатысы төмендейді.

3. Толық емес отбасы, яғни ата-ананың біреуінің болмауы, немесе әкесінің немесе анасының ата-аналық міндеттерінен, балаларынан бас тартуы. Өкінішке орай, бүгінгі жаһандану заманында некелесу де, ажырасу да оңай болып кетті. Некені құруға және айыруға құқықтық, этикалық, діни және әлеуметтік-психологиялық кедергілердің аздығынан отбасылар жиі айрылысады. Мұндай жағдайда бала, әдетте, анасының қолында қалады және отбасындағы әкенің беделі кеміп, кейін көптеген түсінбестіктерге әкелуі мүмкін.

Орыс ғалымдары Антонов А.И., Медков В.М. отбасындағы тәлім-тәрбие бағытына қарай ата-аналар мен балалар арасындағы қатынасты 4 түрге бөледі:

- 1 Өкімшіл (диктат), авторитарлы (әміршіл) қатынас;
- 2 Шектен тыс қамқорлық (гиперопека);
- 3 Бала өміріне араласпау, селқостық таныту;
- 4 Ынтымақтастық, демократиялық қатынас [9; 57].

Өкімшіл (диктат), авторитарлы (әміршіл) қатынас ата-аналардың талабын, бұйрығын, зорлық көрсетуін бірінші орынға қояды. Талап етуді құрмет көрсетумен ұштастырмаған жағдайда бала тәрбиесіне зиян келтіретіні белгілі. Мұндай ата-аналар баланы өзіне бағынышты етеді, оның пікірімен санаспайды. Олар баланың барлық өмір жағдайларын бақылап, тыйымдардың себептерін түсіндірмейді.

Шектен тыс қамқорлық (гиперопека) – өкімге (диктатқа) қарама-қарсы қатынас түрі, балаға шектен тыс қамқорлық көрсетіп, еркіндік бермеу, қиындықтарды өз бетімен жеңуге үйретпеу. Мұндай жағдайда тәрбиеленген бала селқос, жалтақ, жасқаншақ болып өседі және құрбыларымен қарым-қатынаста қиналады.

Бала өміріне араласпау, селқостық таныту – бұл қатынас түрі балалар мен ата-аналар арасын алыстатады. Эмоционалдық жылылықты сезбей өскен балалар көбіне адамдарға сенімсіздікпен қарайды. Махаббатқа зәру болғандықтан, қатал, мейірімсіз болып өседі, себебі кезінде отбасында белгілі бір рухани-адамгершілік тәртіп нормалары іске аспаған.

Демократиялық идеяларға бағытталған ата-аналар баланың іс-әрекетінде алдымен тәуелсіздікті бағалайды. Ата-ана балаға еркіндік беріп, өз бетінше әрекет етуге жол береді, яғни баланың құқығын таптамай, сонымен қатар міндеттерін де атқаруды талап етеді. Өз кезегінде қарым-қатынастың демократиялық стилі баланың өзіне деген сенімділігін арттырып, намысын жоғарылатады.

Көріп отырғанымыздай, аталған төрт қатынастың ішінде отбасындағы ынтымақтастық қарым-қатынас қана балаға адамдармен өзара әрекеттесуге қатысты маңызды тәжірибе береді, ынтымақтастық қатынаста ғана бала басқаларды тыңдауға және олардың көзқарастарын сыйлауға, туған-туысқандарына шыдамдылықпен қарауға үйренеді. Өз балаларының шығармашылық қуатын керек арнаға бағыттау тек ата-аналардың жауапкершілігінде. Балаларын жақсылыққа ұмтылуға, өзара сыйластыққа, махаббатқа, аяушылық пен рақымшылыққа тәрбиелеуде ата-аналар балаларына болашақ өмірдің бейнесін жасайды. Сондықтан ата-ана толерантты тұлға тәрбиелеу үшін бала тәрбиесіне ерте жастан белсенді қатысуы керек. Бұл жерде толеранттық туралы айтып қою жеткіліксіз, балалардың бойындағы жақсы қасиеттерін, тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін, бір-біріне ұқсамайтын адамдар әлемінде өмір сүру өнерін дамыту арқылы тәрбиелеу керек. Ата-аналардың міндеті – балалардың жүрегін жақсы мазмұнға толтыра отырып, олармен бірге өмір сүру. Тек мейірлі отбасылық қатынастар ғана баланың толерантты болып өсуіне ықпал етеді.

Көп ұлтты мемлекет жағдайында жастардың әлеуметтік-психологиялық өзара әрекеттестігінің бір тармағы халықтар мен ұлттарға құрметпен қарау болып табылады. Сол себепті балаға отбасында әр түрлі ұлт адамдарының өздеріне тән ұлттық ерекшеліктері болатыны түсіндірілуі керек. Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіне, толеранттық-төзімділік қасиеттеріне баулу алдымен ұлттық тәлім-тәрбие негізінде жүзеге асырылады. Ал ұлттық тәрбиенің негізгі көздері фольклор, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады. Сонымен бірге туыстық қарым-қатынас, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім, адамгершілік, отансүйгіштік, еңбексүйгіштік сынды сапалық қасиеттерді әр отбасы ұлттық тәрбиенің құралы ретінде баланы толеранттыққа тәрбиелеуде басшылыққа алуы тиіс. Бұл өз кезегінде Қазақстанды мекендейтін әртүрлі ұлт өкілдерінің өзге ұлт мәдениетін, тілін, салт-дәстүрін өз мәдениетімен салыстыра оқып, артықшылығы мен кемшілігін ұғынуына жағдай жасап, жастар арасында этносаралық төзімділік пен өзара түсіністіктің арта түсуіне игі ықпал етеді. Сонда ғана әр ұлт өкілі өзінің ұлттық болмысын жойып алмай, қайта керісінше, толерантты қоғамда тілдік, ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалуға мүмкіндік алады. Сөйтіп, толеранттық жас ұрпақтың күнделікті өмір дағдысына, дәстүріне айналып, біздің жалпы, тарихи-мәдени кеңістігімізде қоғамды топтастыратын маңызды факторға айналады. Бүгінгі көп ұлтты Қазақстан жағдайындағы толерантты адам – бұл өзінің және өзгенің мәдениетіне құрметпен қарайтын, ұлттық намысы бар тұлға.

Басты отбасылық құндылықтар тізімі әр отбасында бірегей және көптеген тармақтардан тұрады. Дегенмен, әр отбасы толерантты тұлға тәрбиелеуде, біздің ойымызша, төмендегілерді басшылыққа алады:

а) *Балаға отбасы мүшесі ретінде өзіндік орны бар екенін сезіндіру.* Басқа сөзбен айтқанда, бала үшін отбасы бос уақытты, мерекелерді бірге өткізетін, еш себепсіз жиналып, бірге бас қосатын,

баланы қандай жағдайда да қабылдайтын, тыңдайтын, қолдайтын, тұйыққа тірелгенде, қалай шығуға кеңес беретін қауіпсіз орын болуы керек.

ә) *Тәрбие үдерісінде балаға сыйластықпен қарау және икемділік таныту* көптеген мәселелерді шешуде баланың өзін жайлы сезінуіне мүмкіндік береді. Отбасындағы әр адамның жеке пікірі ескеріліп, сыйластық пен икемділік орын алған кезде ғана баланың үлкендерге деген құрмет сезімі артары анық.

б) *Мейірбандық, кешіре білу.* Өмірде қателеспейтін адам жоқ. Ренішпен жүріп, уақытты текке жоғалтып алу – қысқа өмірдің қадірін білмеумен пара пар. Сондықтан ренжіткен адаммен ашық сөйлесіп, мазалаған сұрақтарға жауап алуға, кешіруге болатынын ата-ана әрқашан баласына түсіндіріп отыруы керек.

в) *Жомарттық.* Ата-ана баласына кейбір материалдық игіліктер жасауда кеткен шығынды қайтарып алуды ойламай, жомарттық танытқан адам қашан да ағайын-туыс, жора-жолдас, жалпы қоғам мүшелері арасында сыйлы болатынын түсіндіріп отырғаны жөн.

г) *Жауапкершілік.* Жалпы, кез келген адам басқалар алдында жауапкершілігі мол адам болып көрінгісі келетіні белгілі. Алайда жауапкершілік сезімі бала кезден отбасы тәрбиесі арқылы берілген жағдайда ғана оң нәтижеге қол жеткізуге болады.

е) *Отбасылық дәстүрлердің сақталуы* барлық отбасы мүшелерін топтастырады, отбасын бірегей етеді. Тіпті бала жыраққа кетіп, өз алдына отбасылық өмірін бастаса да, қалыптасқан жанұялық дәстүрлерді ұмытпайды, өз балаларына үйретеді, аманат етіп тапсырады. Сондықтан отбасылық дәстүрлердің толерантты қарым-қатынастағы ролі ерекше.

ж) *Ата-ана үлгісі* – балалармен қарым-қатынаста, еңбекте, тұрмыста оларға өз бойындағы жақсы қасиеттерді дарытудағы ең басты құрал. Сыпайылық, жомарттық, мейірбандық, адалдық, т.б. қасиеттер ата-ана бойында табылған жағдайда ғана бала оларды жалпыадамзаттық құнды адамгершілік қасиеттер ретінде қабылдайды және өз өмірінде осы қасиеттерді ұстануға талпынады.

Балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас жоғарыда аталған қасиеттерге құрылған отбасында толеранттықтың, мейірімділік пен ізгіліктің берік орын алатынын зерттеулер де көрсетіп отыр. Берекелі отбасы балаларының 98,2% (зерттеуге 300 отбасы қатысқан) бейәлеуметтік әрекет жасамайды, мінез-құлқында дөрекі өзгерістерге жол бермейді, теледидарда, журналдар мен газет беттерінде көрініс тауып жатқан теріс ақпараттарға сабырлылықпен қарайды. М.И.Рожков, Л.В.Байбородова, М.А.Ковальчук әдістеріне сүйеніп алынған зерттеу нәтижелері мұндай отбасында пайда болатын проблемаларды әдетте балалар ата-аналарымен бірлесе шешетінін көрсеткен [10]. Ал Л.В.Байбородованың пікірі бойынша, мектеп пен ата-ана әрекеттестігі бала мен ата-анаға деген сенімге, отбасының денсаулығына, бала мен ата-ананың жағымды жақтарына, бірлесе әрекет етуде екі жақтың да қызығушылығын ескеруге, отбасы мен мектептің дәстүрлеріне негізделген гуманизм идеясына бағытталуы керек [11]. Бұл бағыттағы жұмыстарды жүзеге асыруда мұғалімдер, сынып жетекшілері, әлеуметтік педагогтар мен психологтар бір-біріне деген өзара сенім, құрмет, қолдау, шыдамдылық принциптері негізінде әрекет етулері керек. Ұстаздардың міндеті - ата-ананың бала тәрбиесіндегі жағымды тәжірибесін жетілдіріп, кәсіби тәрбие жолын ұсыну.

Осы бағыттағы педагогтың жұмысы сауалнама жүргізуден басталады. Сауалнама мұғалімге оқушының әлеуметтік-тұрмысынан хабар берсе, ата-анаға отбасы тәрбиесінің міндеттерін түсінуге көмектеседі, отбасы тәрбиесіндегі кемшіліктерге назар аудартады. Сауалнамада кездесетін кейбір сұрақтар төмендегідей:

- Соңғы кездері балаңыздың бойынан қандай өзгерістер байқадыңыз?
- Бала тәрбиесінде сізге мектеп пен мұғалім тарапынан қандай көмек керек?
- Ата-аналар жиналысына қандай тақырыптар ұсынасыз?

Сауалнама нәтижесінде сұхбаттасудың негізгі сұрақтары анықталып, ата-аналар жиналысының тақырыптары белгіленеді. Алғашқы ата-аналар жиналысында ата-аналар бір-бірімен танысады. Танысу әр түрлі формада: өлең, эссе, сурет салу, әңгіме жазу, т. б. формада өтеді. Осылай танысу ата-аналарды жақындастыра отырып, олардың ұйымшылдығын арттыруға көп көмегін тигізеді. Сол секілді ата-аналар әр кездесу аралығында өз отбасында қандай елеулі, қуанышты оқиғалар болғанын әңгімелейді. Бұл әрекет ата-аналардың бір-бірінің қуанышына ортақтасуға, жақындастыруға және ынтымақтастығын арттыруға арналады. Ата-аналар жиналысы тиімді өтуі үшін ата-аналарға оның мазмұнын жоспарлау ұсынылады. Бұл ата-ананың белгілі бір тақырыпқа деген қызығушылығының деңгейін алдын ала болжауға мүмкіндік береді. Ата-аналар жиналысына ұсынылатын кейбір тақырыптар: «Біздің «қиын» балаларымыз», «Отбасы проблемалары. Оларды қалай шешуге болады?», «Баланың қоршаған ортамен жағымды қарым-қатынас орнатуына эмоцияның әсері», т.б.

Сондай-ақ отбасында толерантты қарым-қатынас қалыптастырудың жақсы құралдары бірлескен жорықтар, серуендер, саяхаттар, сенбіліктер, оқырмандар конференциясын, мейрамдар, конкурстар өткізу, жекеленген оқушылардың отбасындағы тәрбиелеу-түзету жұмыстары (психологиялық-педагогикалық кеңестер мен көмектер), және т.б. болып табылады. Мысалы, «Отбасы апталығы» шеңберінде «Менің балам» атты шығармалар конкурсын ұйымдастыруға болады. Ата-аналардың бұл конкурсқа қатысуы өз баласына қызығушылық таныту болса, шығарма мазмұны ата-аналардың өз балаларын қалай қабылдайтынын көрсетеді. Бастауыш мектеп оқушылары арасында «Менің отбасым», «Менің отбасымдағы демалыс күн» атты суреттер конкурсы өткізілсе, ортаңғы сыныптарда «Бауырларым мен жақындарым туралы ыстық махаббатпен» атты сынып сағаттарын өткізуге болады. Апталық барысында спорттық мейрамдар өткізуге болады. Мұндай шаралар барысында ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас жаңа қырынан танылады. Сондай-ақ ата-аналардың балаларға, немесе керісінше, балалардың ата-анаға жасаған тосын сыйлары, құттықтаулары олардың арасындағы қатынасты жақындата түседі. Ата-аналардың қатысуымен өткізілген мұндай шаралар мектеп пен отбасы өміріндегі маңызды фактор ретінде балаларға тамаша үлгі болмақ.

Жас ұрпақты толеранттыққа тәрбиелеуде ата-анаға көмек ретінде коммуникативтік білім бағдарламалары жасалып, оларға арналған курстар, семинар-тренингтер, психологиялық тестер, лекторийлер, консилиумдар, отбасылық консультациялар жүргізудің де маңызы зор. Ата-аналармен жұмыста К.Роджерстің [12], Я.Адлердің [13], К.Фопельдің [14] гуманистік психологиясы мен толеранттық теориясына негізделген еңбектері басшылыққа алынады.

Мұндай жұмыстардың ішінде тренингтердің орны ерекше. Олардың нәтижесінде жеткіншек шақта бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынас жеңіл өтеді. Тренингтің басты мақсаты ата-ана мен баланың серіктестік қарым-қатынасы мен қызметтестігін қалыптастыру және дамыту болып табылады. Төменде оқушыларды толеранттыққа тәрбиелеуде ата-ана мен мектеп арасындағы ынтымақтастықты жүзеге асыру барысында жүргізілетін семинар-тренингтер мен тест сұрақтарының кейбіріне тоқталмақпыз:

1. Мұғалімдерге арналған жағдаяттарды талдау.

а) Ата-ана сізге келіп, мұғалім үстінен шағымданды. Баланың сабақ үлгерімінің нашар екенін алға тартып, сыныптастарының алдында ренішті сөздер айтатынын, сондықтан баласының мектепке барғысы келмейтінін айтады. Сіздің әрекетіңіз?

ә) Ата-ана баласының сынып жетекшісінің басқа ұлт өкілі болғандықтан, ауыстыруды сұрайды. Сіздің ата-ананың бұл өтінішіне жауабыңыз?

2. Ата-аналарға арналған «Менің отбасымның бүгіні мен болашағы» тренингі.

Қатысушыларға осы тақырыпқа екі коллаж жасау ұсынылады. Коллажбен жұмыс істеуде үлкен ватман және әртүрлі қағаздар, түрлі-түсті ашық хаттар, т.б. пайдаланылады. Әдетте оқушылар бұл жұмысты қызығушылықпен орындайды, бірақ ұсынылған тақырыптар кейде қиындық тудырады. Коллаж жасап болғаннан кейін қатысушылар өз жұмыстарымен топтағыларды таныстырып, оның мазмұнын әңгімелеп береді. Жұмыстың мақсаты: оқушының өзін жалғызбын деп сезінбей, отбасының оған әрқашан қолдау көрсететін сездіру.

3. Тренингке қатысушы тараптар арасында диалог өткізу.

Атап айтқанда, «Мейірімді ана және қатал ана» диалогын талдау. Мұндай тапсырма көбінесе авторитарлық типті ата-аналарға ұсынылады. Бұл үшін қатысушыларға алдын-ала төмендегідей сұрақ қою қажет: «Сіз өзіңізді қатан (бірбеткей, авторитарлы) анамын деп есептейсіз ба (әже, әке, ата)?». Қатал ананы көрсету жағдаяты да осыған ұқсас өтеді. Егер бұл тапсырманы орындау барысында қиындық туындаса, «бос» орындық техникасының көмегіне жүгінуге болады. Бұл былай орындалады. Ортаға екі орындық қойылады, оның біреуіне балалармен қарым-қатынаста қиындыққа кездескен қатысушы отырады. Бірінші оған өзінің үйреншікті мінез-құлқына негізделген тапсырма ұсынылады. Сосын тренер қатысушыға қарсы орындыққа отыруын сұрайды, енді өз мінезіне қарама қайшы әрекетті көрсетуі керек. Барлық топ қатысушыға жаттығуды орындауда көмек көрсетеді.

4. Шағын топтардағы жұмыс.

Ата-аналарға қағаз бетінің сол жақ бағанасына мұқият, белсенді тыңдап отырған адамның күйін, оң жақ бағанаға тыңдамай отырған адамның күйін бейнелеу тапсырылады. Сәл уақыттан соң топтың ұсынған нұсқалары талданады. Қағаздың орта жағына белсенді тыңдау кезінде жасауға болмайтын, немесе кедергі келтіретін іс-әрекеттерді жазу тапсырылады. Ата-аналар белсенді тыңдау кезінде жасауға болмайтын, немесе кедергі келтіретін іс-әрекеттерге мыналарды жатқызады: кеңес беру, әңгіме тақырыбынан ауытқу, сөйлеп отырған адамға, сын, баға беру, сөзін бөлу, өз тәжірибесі

туралы айту. Мұнан кейін пікірталастың нәтижелері талқыланады. Нәтижесінде ата-ана белсенді тыңдаудың негізгі қағидаттары ретінде сөйлесіп отырған адамдарға тіке қарап отыру, көзбен байланыс орнату, қажет жерінде бас изеу, жымию, «дәл солай», «дұрыс», «иа», «жоқ» және т.б. фразаларды қолдану қажеттігін, ойды анықтау немесе тұжырымдау үшін «Сіз дегіңіз келіп тұрма?» сияқты сұрақтарды қоюға болатынын атап айтады.

5. *Қиын жағдайдан шығуға бағытталған тренинг.*

Қатысушыларды бірнеше топқа бөлеміз. Әр топ берілген сұрақтарды пайдаланып, мәселені талдайды. Ортақ шешім нәтижесінде проблемадан шығудың жолдарын ұсынады (басқа топтар олармен келісуі не келіспеуі мүмкін, келіспеген жағдайда өз варианттарын айтады). Сонымен, «... не істеу керек?»:

Мен жаңа қонысқа көшіп келуіме байланысты жаңа сыныпқа ауыстым. Осыған орай не істеуім керек?

Сыныптастарым менің ұлтымның басқа екеніне орай ренішті ат қойып, күледі. Не істеуім керек?

Мен ертең мектепке баруым керек. Алайда онда менің достарым жоқ деген ойдың өзінен-ақ мен қорқамын. Не істеймін?

Мен сәнмен киінбеймін, ал сыныптастарымның бәрі «сәнқой», олар менімен достаспайды. Не істеуім керек?

Сұрақтар бойынша оқушылардың жауаптары талданып, олармен жеке жұмыстар жүргізіледі.

6. *«Қошемет» ойыны.*

Бұл ойынды ойнау үшін ата-ана мен балалар ортаға тұрып, бір-бірінің қолдарын ұстайды. Әркім өз көршісіне қошемет сөздер айтады, көршісі оған рахмет айтып, әрі қарай келесі көршіге қошемет айтуы керек, осылай жалғаса береді (Басқа жағдайда қолға допты алып, оны ойынға қатысушы басқа адамға лақтыруы керек, т.б.). Қорытынды: Адамдар бір-бірінен қошемет сөз естісе, оның жүрегі мейірімге толады, айналасында жағымды атмосфера қалыптасады. Әр адам сын сағаттарда шыдамдылық танытуға мүмкіндік беретін тек өзіне тән позитивті қасиеттердің иесі болып табылады.

7. *«Ашық айтсам...» жаттығуы*

Ата-аналарға төмендегідей бланкілер таратылып, толтырылады:

Тренингтің жүргізілген күні _____

Менің тренингтік есімім _____

Менің тренинг барысында түйгенім _____

Бәрінен де маған мына жұмыс ұнады _____

Жүргізушіге ұсыныс _____

Қолы _____

Рефлексия

Қорытынды

Сөйтіп, жас ұрпақты толеранттыққа тәрбиелеудегі мектеп пен отбасының әрекеттестігі мәселесінің теориялық негіздерін зерделей отырып және осы бағыттағы практикалық жұмыстарды талдау нәтижесінде төмендегідей қорытынды жасауға болады:

1. Қазіргі жаһандану заманында адамгершілік, ізгілік, сүйіспеншілік, өзгенің өзіндік пікірі мен құқығына түсіністікпен қарау сияқты қасиеттерді бойына жинаған толерантты тұлға қалыптастыру – аса маңызды мәселе.

2. Жас ұрпақ бойына толерантты мінез құлық қалыптастыруда отбасы тәрбиесінің маңызы зор. Алайда осы бағыттағы жұмыстарды жүзеге асыруда ата-анаға кәсіби тұрғыдан бірден бір көмекке келетін тәрбиелік әлеуеті жоғары мекеме мектеп болып табылады.

3. Жас ұрпақты толеранттыққа тәрбиелеуде мұғалімдер, сынып жетекшілері, әлеуметтік педагогтар мен психологтар ізгілікті әрекеттесудің жағымды жақтарын қалыптастыра білулері керек.

4. Толерантты тұлға тәрбиелеуде сауалнама, сұхбат, ата-аналар жиналысы, бірлескен конкурстар, мерекелер, апталықтар, ата-аналарға арналған курстар, семинар-тренингтер, отбасылық консультациялар сияқты шараларды өткізу оң нәтиже береді.

5. Отбасы мен мектептің әрекеттесе жұмыс істеуі нәтижесінде жеткіншек толеранттықтың

индивидтің және қоғамның жоғары рухани және зияткерлік дамуының белгісі болып табылатынын, ал толерантты адамның өзгенің мәдениетіне құрметпен қарайтын, ұлттық намысы жоғары, төзімділік, шыдамдылық, байсалдылық, кісілік, ізгілік сияқты қасиеттерді бойына жинаған тұлға екенін түсінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61. Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 // Век толерантности: научно-публицистический вестник. М.: МГУ, 2001.
- 2 Тишков В.А. О толерантности // Толерантность и согласие. М., 2007. - 190 с.
- 3 Дробижеева Л.М. Толерантность и рост этнического самосознания: пределы современности / Век толерантности: Научно-публицистический вестник. - 2003.-No 6. – С. 76-81.
- 4 Ashford N. 2016. Principles of a free society. Jarl Hjalmarson Foundation. – 367 p.
- 5 Sullivan J.L., Piereson J., Marcus G.E. 1992. Political Tolerance and American Democracy. Chicago: University of Chicago Press. 278 p.
- 6 Тугжанов Е.Л. Политика межэтнической толерантности и общественного согласия в Республике Казахстан: политологический анализ: Автореф. дис... д-ра полит. наук. - Астана. 2010. - 40 с.
- 7 Қазақстан республикасының Конституциясы. 1995 ж. 30 тамызда қабылданған. Толықтырулармен және өзгертулермен. http://www.akorda.kz/official_documents/constitution. - 29.01. 2019.
- 8 Қоянбаев Ж. Семья және балалар мен жеткіншектер тәрбиесі. Алматы: Рауан. – 1990. – 234 б.
- 9 Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: Издательство МГУ. – 2016. – 304 с.
- 10 Рожков М.И., Байбородова Л.В., Ковальчук М.А. Воспитание толерантности у школьников: Уч.-мет. пос. Ярославль: Академия развития: Академия Холдинг: 2003. – 192 с.
- 11 Байбородова Л.В. Воспитание толерантности в процессе организации деятельности и общения школьников. // Ярославский педагогический вестник. – 2003. – №1. – С. 33-37.
- 12 Joseph C.L. 2017. Radical Humanism and Generous Tolerance. Lanham, MD: Hamilton Books. 112 p.
- 13 Адлер Я. О стремлении к превосходству. — СПб.: Астер-Х, 2017.
- 14 Фопель К. Сплочённость и толерантность в группе. Психологические игры и упражнения. Пер. с нем. М., 2005.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ШКОЛЫ И СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

М.К. Жазыкова

к.п.н., доцент Актыбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова
Актобе, Казахстан, email: makash_k@mail.ru

В статье анализируются труды известных ученых о проблеме толерантности. С помощью различных научных источников раскрывается значение термина «толерантность». Далее, автор отмечая значение семейного воспитания в формировании толерантности у подрастающего поколения, анализирует структуру современной семьи. В заключении говорится о важности взаимодействия школы и семьи в этом вопросе. Также автором описаны некоторые методы и упражнения, помогающие родителям и учителям развить чувство толерантности у детей.

Ключевые слова: толерантность, семья, семейное воспитание, подрастающее поколение, семейные ценности, тренинги

**THE INTERACTION OF SCHOOL AND FAMILY IN EDUCATION TOLERANCE
IN A GROWING GENERATION**

M.Zhazykova

Cand. Sci. (Pedagogy), Associate Professor

Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan, email: makash_k@mail.ru

The article analyzes the works of famous scientists about the problem of tolerance. With the help of various scientific sources, the meaning of the term “tolerance” is revealed. Further, the author, noting the importance of family education in shaping tolerance among the younger generation, analyzes the structure of the modern family. In the conclusion author makes stress on the importance of the school- family interaction. Some methods and exercises that help parents and teachers to develop tolerance in children are given.

Key words: *tolerance, family, family education, young generation, family values, trainings*

Редакцияға 16.04.2019 қабылданды.